

Добры дзень, сябры! Я, Таццяна Старасценка, вітаю кожнага, хто далучыўся да нашай перадачы “Беларусь ад А да Я”. Сёння мы пагаворым пра ментальнасць беларускага народа, у чым дапамогуць навуковыя выданні “Беларусазнаўства”, “Беларусь на мяжы тысячагоддзяў”, дзе сабраны матэрыялы многіх даследчыкаў роднай гісторыі, мовы, літаратуры і культуры.

Гучыць музыка. Тэрмін “ментальнасць”, або “менталітэт”, у перакладзе з лацінскай мовы абазначае ‘розум’. Інакш кажучы, ментальнасць у агульных рысах можна вызначыць як своеасаблівы склад мыслення, светабачанне асобнага чалавека ці якой-небудзь супольнасці людзей. Традыцыйна лічыцца, што ментальнасць адлюстроўваецца пераважна ў спецыфічных уяўленнях людзей аб прасторы і часе, сваім прыродным і сацыяльным асяроддзі, меркаваннях аб саміх сябе і прадстаўніках іншых груп насельніцтва.

Пад паняццем нацыянальнай ментальнасці неабходна разумець адметны спосаб светабачання, які ўласцівы пераважна большасці людзей пэўнай нацыянальнай супольнасці. Нацыянальная ментальнасць уяўляе сабой унікальны феномен духоўнага жыцця кожнага народа. Бадай, у найбольшай ступені яна праяўляецца ў мове і народнай творчасці.

Гучыць музыка. Чытае артыст. Да найбольш старажытных жанраў вуснай народнай творчасці адносяцца замовы (альбо заговоры, шэпты), якім надавалася магічнае значэнне. У мінулым разнастайныя замовы, звязаныя з гаспадарчай дзейнасцю, сямейна-бытавымі адносінамі, кэхачнем, лячэннем хвароб, былі дастаткова шырока распаўсюджаны пераважна ў сялянскім асяроддзі. Тады многія беларусы шчыра верылі ў рэальнае ўздзеянне заговораў, заклінанняў на жыццядзейнасць чалавека і ў незвычайныя магчымасці іх асвоўных “носьбітаў” – знахараў. Але кожны новы гістарычны пераарот, кожная значная грамадская падзея накладвалі на светабачанне беларусаў свой непаўторны адбітак. Адной з такіх найважнейшых падзей было пашырэнне на землях Беларусі хрысціянскай веры.

Гучыць музыка. Распаўсюджванне хрысціянства на Беларусі адбывалася пераважна эвалюцыйным шляхам. Продкі беларусаў асцярожна падыходзілі да новай, нязвычайнай для іх веры. Яны не маглі і не хацелі ў кароткі час поўнасцю змяніць свае старыя перакананні. Нярэдкімі былі выпадкі, калі мясцовыя жыхары надавалі былым паганскім багам імёны хрысціянскіх святых, перараблялі каменных ідалаў на крыжы. Спатрэбілася прыкладна тры стагоддзі, каб знік паганскі абрад насыпання курганоў над памерлымі. У беларускай мове яшчэ і дагэтуль захавалася слова “пярун” (паходзіць ад імя аднаго з вярхоўных багоў старажытных насельнікаў Беларусі) для абазначэння ўдару маланкі. З цягам часу да

некаторых старажытных народных святаў (напрыклад, Каляды, Вялікдзень, Сёмуха, Купалле) царква прымеркавала свае рэлігійныя святы.

У выніку паступовага “авалодання” людзьмі Хрыстовай верай першапачаткова адбывалася своеасаблівае мірнае аб’яднанне дзвюх ментальнасцей – язычніцкай і хрысціянскай. Элементы кожнай з іх спачатку даволі цесна “перапляталіся” ў светабачанні тагачасных насельнікаў Беларусі. Затым у ментальнасці беларусаў пачалі больш актыўна замацоўвацца хрысціянскія ідэі.

Гучыць музыка. Сучасныя працэсы сацыяльнай стабілізацыі стварылі ўмовы для складання пэўнай ідэалагічнай мадэлі. З гэтымі працэсамі звязана і развіццё ідэі беларускай нацыянальнай царквы, на ролю якой прэтэндавалі праваслаўе, каталіцтва, уніяцтва. У прыярытэтах беларускай дзяржавы на першы план выйшлі менавіта хрысціянскія каштоўнасці, духоўныя інстытуты карыстаюцца абсалютным даверам насельніцтва. Талерантнае прыняцце поліканфесійнай мадэлі, якая забяспечвае роўныя правы і заходняй, і ўсходняй традыцыям, дае магчымасць захавання міру і стабільнасці на беларускай зямлі.

Гучыць песня “Каля Чырвонага касцёла”

Вы слухаеце перадачу “Беларусь ад А да Я”, прысвечаную беларускай ментальнасці.

Значны ўплыў на яе “афармленне” аказвала прырода з разнастайнасцю ландшафтаў, кліматычных зон, з багатай флорай і фаўнай. Прыгажосць беларускай прыроды выпрацавала ў беларусаў развітае эстэтычнае пачуццё, уменне адчуваць і бачыць характэрнае навакольнага асяроддзя. Таямнічы шум чэрашняных лясоў і бароў, загадкава-жахлівыя балоты, вялікія і малыя азёры, рэкі сфармавалі ў беларусаў надзвычай багатую і дзіўную фантазію, развітую ўражлівасць, некаторую містычнасць светаўспрымання. Усё гэта адлюстравалася ў легендах і паданнях.

Чытае крэм’ст. Ніхто ўжо і не помніць, з якіх пор наша вёска Плаксамі засяца. Некалі мая бабка расказвала такую казку.

Расла яшчэ за князем на ўзбярэжжы Дзвіны-ракі дзяўчына-красуня, разумніца і рукадзельніца, з голасам салаўіным, з косамі, як чысты лён. Звалі яе Алёнкаю. Кожнага яна засланыла ад крыўды і знявагі, заступалася за слабых і небаракаў. А выйдзе на бераг Дзвіны, заспявае песню – званы змоўкнуць у княжацкім Полацку, хвалі прыціхнуць каля берагоў, жаўранкі злятаюцца да яе, садзяцца на плячо і слухаюць тую Алёнчыну песню.

Плылі ад самага мора, ішлі па лясных гушчарах харобрыя малойцы, каб зірнуць на яе красу, каб пачуць яе песню, каб сказаць, што жыць без яе не могуць. Адны клікалі яе з сабою да сіняга мора, другія -- у глухія нетры, як райскую птушку, што прыносіць святло і

радасць, спакой і шчасце. Яна ўсіх прывячала, а ні з кім не хацела ісці з бацькавай хаты.

Дачуўся полацкі князь пра красуню Алёну і загадаў гайдукам забраць яе ў свой царам – хай служыць яму і спявае песні. Горка заплакалі Алёнчыны бацька і маці, збегліся блізкія і далёкія суседзі, прасілі тых вылюдкаў пакінуць дзяўчыну на волі, пыл на дарозе прыбілі слязьмі, як дажджом. А калі пачалі гайдукі круціць вяроўкамі Алёнчыны рукі, яна і кажа:

-- Не трэба. Сама пайду. Пацешу вялікага князя.

І пабегла з высокай кручы да княскага чоўна. Моўчкі стаялі ўсе на беразе. Здавалася, сонца заходзіць, холадам цягне з шырокай Дзвіны.

А яна сарвала на беразе белую лілею, запляла ў свае светлыя косы і заспявала жаласную песню...

Махнула рукою і скочыла ў халодныя хвалі Дзвіны. Толькі кругі разышліся наўкол ды вынырнула белая лілея і паплыла па шырокай рацэ да самага сіняга мора, а за ёю плылі салёныя людскія слёзы. І мора ад іх зрабілася яшчэ саланейшае.

З веку ў век плакалі людзі на гэтым беразе Дзвіны, не ведаючы літасці ад князя і пана, цара і ўраднікаў. Тады, мабыць, і празвалі вёску нашу Плаксамі...

Гучыць музыка. Прырода Беларусі і сёння натхняе многіх творчых асоб. Услухайцеся ў паэтычныя радкі, народжаныя натхнёнай беларускай душой, -- і вы зразумеце, наколькі тонка можна бачыць і адчуваць наваколле.

Чытае артыст. Пішыня снежна-белага роўнага поля
Мерным звонам сваім напаўняе прастор,
І бярозкі-нявесты ружовае голле
Зіхаецца мільярдамі бліскавак-зор.
Супакоена-вусцішна дрэмле ўзлесак,
Сонм ялінак кашлатых аздобіў мароз.
І хаця шчэ далёка да першых пралесак,
Лёгкі кужаль бялеецца гонкіх бяроз.
Свет як быццам застыў у бялёсым падмане,
Аніводнае птушкі чамусь не чуваць...
Раптам бомы-бубенчыкі ў снежным тумане
Цішыню разарвалі: даволі драмаць!
Адгукнуліся птушкі і хваляй нябеснай
Ускалыхнула ваколіцу песня зімы!
Мабыць, хутка зазьяе салодка прадвесне
І абвесцяць цяпло бліскавіцы й грамы...

Гучыць музыка. Не ведаю, як у вас, сябры, а ў нас на Беларусі пакуль яшчэ далёка да бліскавіц і грамоў. Валадарыць чараўніца зіма, як

валадарыла і многа-многа гадоў таму ў студзені. Паколькі жыццё беларусаў заўсёды моцна залежала ад прыродных з’яў, ад розных пораў года, альбо прыродна-сезонных цыклаў, то ім быў уласцівы так званы “каляндарны накірунак” мыслення. Гэта пераканаўча пацвярджаецца пры разглядзе беларускага народнага календара і адпаведных яму фальклорных твораў. Як вядома, у беларускі народны каляндар традыцыйна ўключаюцца розныя святы і прысвяткі, якія адбываліся ў вызначаныя дні і тыдні на працягу ўсяго каляндарнага года – ад студзеня да снежня. У народным светабачанні большасць дзён года мела сваю дакладную назву, тады ж выконваліся адпаведныя абрады, дазваляліся асобныя віды работ (а часам і ўвогуле любая праца была забаронена), праводзіліся адпаведныя гульні, спяваліся песні. Адлюстраваннем адмысловага “прыродна-каляндарнага” напрамку ментальнасці беларусаў можна небеспадстаўна лічыць і тое, што назва кожнага месяца года была непасрэдна звязана з пэўнымі асаблівасцямі прыродных і кліматычных з’яў (успомнім хаця б красамоўныя назвы месяцаў снежань, студзень, люты). Менавіта ў зімовы час нашы продкі адзначалі шматлікія святы.

Чытае артыст. Каляды – святкаванне ў гонар зімовага сонцастаяння – адзначаецца католікамі з 24 снежня па 6 студзеня і праваслаўнымі з 6 па 19 студзеня. У фэёмене Каляд прысутнічае яднанне супрацьлеглых традыцый: паганства і непаганства, язычніцкай эратычнай шлюбнасці і святога Нараджэння Госпада Бога. Гэта супрацьлегласць і супярэчнасць – яшчэ адзін, і прытым несумненны, доказ існавання моцнай дахрысціянскай традыцыі, што трансфармавалася ў сучаснае разуменне Каляд. У адной з Калядак распавядаецца: “Як пайшла Каляда ўпярод Ражаства...”. Паганская традыцыя асабліва праяўляецца ў багатай вусна-паэтычнай творчасці і гульніва-танцавальных творах. У калядную пару ўпісаліся хрысціянскія святкаванні: Раство Госпада Бога (25 снежня, 7 студзеня), дзень свяціцеля Васіля Вялікага (14 снежня, 1 студзеня), Крыжаванне Ісуса Хрыста (19 снежня, 6 студзеня). Добрую традыцыю дала батлейка – старадаўні лялечны тэатр, які распавядаў аб нараджэнні Выратавальніка свету.

Гучыць музыка. Святочныя дні ляцелі весела і хутка. Дарэчы, уяўленні беларусаў аб часе нярэдка існавалі як бы злітна з прасторавымі арыентацыямі (“Не за нас свет пачаўся і не за нас сканчыцца”). Аднак у беларускім фальклоры ёсць мноства выказванняў, непасрэдна прысвечаных разуменню і адносінам да часу – “Час не чакае”, “Усё свой час мае”, “Час на час не ўдаецца”. Беларусы заўсёды разумелі зменлівасць, незваротнасць “цячэння” часу, яго важнасць для чалавечай жыццядзейнасці. Пра гэта сведчаць і многія фраземы, у якіх узгадваецца не абстрактны “час”, а дакладна акрэсленыя часавыя адрэзкі: *У адзін дзень сем перамен, Учарашняга дня не дагоніш, Дзень наш, век наш.* Асобныя

прамежкі часу ў беларусаў іншым разам звязваліся з чалавекам: *Год – вялікі чалавек, Дзень дню розь: адзін – матка, а другі – мачаха*. Увогуле, беларускае слова *час* звязана са словам *чакаць*, што ўскосна сведчыць аб нетаропкасці руху часу ў ментальнасці беларусаў.

З аналізу розных фальклорных крыніц можна зрабіць выснову і пра даволі значную “спавернутасць” ментальнасці беларусаў да мінулага, былых нормаў жыцця і традыцый. Беларус пастаянна нібыта азіраецца назад: *Што было – то ведаем, а што будзе – то ўгледзім, Няма чаго наперад загадваць*. Жывыя успаміны аб мінулых часах адлюстраваліся ў многіх беларускіх легендах, паданнях, гістарычных песнях, баладах, казках. Так, тыповым сведчаннем своеасаблівага кансерватызму беларусаў з’яўляецца фраза з беларускага падання “Гэтак жылі прадзеда і дзяды”.

Гучыць музыка. У ментальнасці беларусаў у мінулым існавала дакладнае размеркаванне дзён на спрыяльныя і неспрыяльныя, на посныя і скаромныя, шчаслівыя і нешчаслівыя, жаночыя і мужчынскія, нарэшце, на будні і святы. Сучасны беларус умее цаніць кожны дзень як маленькае жыццё, што мае свой сонечны ранак, плённы дзень і сакайны вечар.

А наша перадача “Беларусь ад А да Я” прысвечаная беларускай ментальнасці, падрыхтаваная па матэрыялах навуковых выданняў “Беларусазнаўства” і “Беларусь на мяжы тысячагоддзяў”, заканчваецца. Прагучалі творы Сяргея Грахоўскага і Дзмітрыя Пятровіча. Я, Таццяна Старасценка, развітваюся з вамі да новых сустрэч у эфіры.